

Major Ing. Jan Kyselák, Ph.D., Ing. Zdeněk Procházka
**Armáda České republiky
a participace na poskytování
humanitární pomoci ve specifických
případech**

Vojenské rozhledy, 2013, roč. 22 (54), č. 3, s. 52–66, ISSN 1210-3292

The Army of the Czech Republic and its Share in Providing Humanitarian Aid in Specific Cases

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá problematikou poskytování humanitární pomoci. Analyzuje právní a sociální prostředí poskytování humanitární pomoci Armádou České republiky. Charakterizuje formy nestátních neziskových organizací působících v České republice, se kterými Armáda České republiky při poskytování humanitární pomoci může spolupracovat. Zabývá se specifiky poskytování pomoci a záchrany, zvláště příslušníků církví a náboženských skupin působících v rámci České republiky. V článku je také přehled vybraných církví s jejich stručnými charakteristikami.

Abstract:

The article is involved in the problems of providing humanitarian aid. The authors analyze legislative and social surroundings upon which the humanitarian assistance is rendered by the Army of the Czech Republic. They characterize various forms of non-governmental organizations in our country and the conditions under which the Czech Army is allowed to cooperate with them. There are many special features in providing assistance, namely as far as members of various church denominations in the Czech Republic are concerned. The list of selected denominations with their short profiles is enclosed.

Klíčová slova:

Armáda České republiky, humanitární pomoc, církev, náboženská společnost, nestátní nezisková organizace, právní prostředí, specifika poskytování humanitární pomoci.

Key words:

Army of the Czech Republic, humanitarian aid, church denomination, religious society, non-governmental and non-profit organization, legal surrounding, special features in rendering humanitarian assistance.

1. Úvod

Armáda České republiky – mimo plnění jiných úkolů – byla, je a v budoucnu vždy bude významným subjektem, poskytujícím nebo alespoň participujícím na poskytování humanitární pomoci při vzniku rozsáhlých mimořádných událostí nebo krizových situací. Její úloha v této oblasti vychází nejenom z tradic, které naše armáda ctí, ale zejména z ustanovení platných zákonných a podzákonných norem a dalších dokumentů, o které se při své činnosti opírá [1, 2] Při poskytování pomoci AČR jako ostatní složka integrovaného záchranného systému (IZS) spolupracuje na základě vyžádání s jeho základními složkami a s dalšími subjekty ostatních složek IZS. Mezi tyto subjekty patří především nestátní neziskové organizace, kde poskytování humanitární pomoci je základní náplní činnosti některých z nich. [3]

Poskytování humanitární pomoci je velmi širokou a neustále se vyvíjející oblastí, která si zaslouhuje neustálou pozornost. Zejména velitelé těch útvarů nebo součástí AČR, které mohou být nasazeny v rámci poskytování humanitární pomoci při mimořádných událostech nebo krizových situacích, by měli zásady poskytování pomoci znát a respektovat případné odlišnosti v rámci její realizace. Zákon o ozbrojených silách [1] též zakotvuje přípravu příslušníků ozbrojených sil, zahrnující mj. i vzdělávání a vojenský výcvik vojáků k plnění záchranných a humanitárních úkolů. Vzděláváním příslušníků ozbrojených sil (i příslušníků AČR) k plnění nejširšího spektra humanitárních úkolů se však podceňuje. Jak uvádí Bílá kniha o obraně, [4] stále důležitější roli při zajišťování humanitární pomoci, prevenci konfliktů i řešení jejich následků sehrávají mimo národních nestátních neziskových organizací také nadnárodní nevládní organizace. Jejich místo, úloha a význam v rámci poskytování humanitární pomoci je zdůrazněn zejména koordinací ze strany jedné ze součástí Společnosti národů, konkrétně Úřadem pro koordinaci humanitární pomoci (UNOCHA - United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs).

Humanitární pomoc pro potřeby tohoto příspěvku můžeme definovat jako činnost vládních i nevládních orgánů a organizací, dobročinných spolků a jednotlivců konaná ve prospěch obyvatelstva určitého regionu, postiženého krizovou situací. V mezinárodním měřítku pak i pomoc obyvatelstvu regionů na území jiného státu, strádajícího v důsledku vnitřních či mezinárodních konfliktů. [5]

V příspěvku je poměrně široký prostor věnován specifikům poskytování humanitární pomoci příslušníkům vybraných církví a náboženských skupin. Zejména z toho důvodu, že v rámci České republiky žijí desítky tisíc obyvatel, jejichž příslušnost k určitým církvím nebo náboženským společnostem s sebou právě takováto specifika, které je potřeba při poskytování nejenom této pomoci vnímat, znát a také uplatňovat, přináší. Rovněž tak se AČR může podílet na poskytování humanitární pomoci do zahraničí do takových oblastí (jihovýchodní Evropa, Asie, Afrika apod.), kde převážná část obyvatelstva konverguje ke zcela jiným náboženským směrům s výraznými specifiky, které jsou pro středoevropské teritorium méně obvyklé.

Práce je zaměřena k řešení následujících problémů:

- analýzy obsahu základních dokumentů, které podporují činnost AČR při poskytování humanitární pomoci,
- podrobné charakteristiky jednotlivých forem nestátních neziskových organizací, se kterými by mohla AČR při poskytování humanitární pomoci spolupracovat,

- specifiky poskytování humanitární pomoci příslušníkům vybraných církví a náboženských společností, které působí na území ČR.

Pro zpracování příspěvku byla použita zejména *metoda obsahové analýzy* vybraných odborných publikací, jako kvantitativní výzkumná metoda pro systematický a intersubjektivně ověřitelný popis komunikačních obsahů, vycházejících z vědecky podloženého kladení otázek. [6] V řadě případů byly závěry z obsahové analýzy podpořeny konzultacemi s vybranými odborníky na danou oblast.

Za hlavní oblasti odlišností, ke kterým by se při poskytování pomoci popř. záchraně mělo zejména přihlížet, zvolili autoři následující:

- stravování,
- ubytování,
- komunikaci,
- odívání,
- smuteční obřady,
- lékařskou a zdravotnickou péči, terapii,
- dopravu,
- vnější odlišovací znaky,
- fyzické kontakty.

Při zpracování zvolili autoři příspěvku v relaci k sumarizaci získaných informací a jejich podání následující pořadovou škálu důležitosti:

- velmi důležité,
- spíše důležité,
- spíše nedůležité,
- zcela bezvýznamné.

Publikovány jsou pouze velmi důležité a spíše důležité fakty ve zjištěných odlišnostech. [6]

2. Právní prostředí a další podpora pro poskytování humanitární pomoci Armádou České republiky

AČR se při poskytování humanitární pomoci řídí především ustanoveními platných zákonných norem. Za základní lze v tomto směru považovat **zákon o ozbrojených silách České republiky**. [1] V souladu s tímto zákonem je možno AČR použít k plnění humanitárních úkolů civilní ochrany. Uvedený zákon také zakotvuje postavení vojenského záchranného útvaru jako samostatné součásti AČR, která je určena k plnění mj. humanitárních úkolů civilní ochrany a použití těchto útvarů k plnění humanitárních úkolů civilní ochrany při pohromách nebo při jiných závažných situacích ohrožujících životy, zdraví, značné majetkové hodnoty nebo životní prostředí. Ze zákona lze rovněž ozbrojenými silami ČR (dále jen ozbrojené síly) participovat na činnostech ve prospěch míru a bezpečnosti, zejména účasti na operacích na podporu a udržení míru a v záchranných a humanitárních akcích. AČR může též zabezpečovat leteckou dopravu nebo leteckou přepravu poskytované humanitární pomoci a osob zapojených do poskytování humanitární pomoci, osob cizího státu z důvodů zdravotních, humanitárních anebo sociálních. Dalším, neméně důležitým zákonem pro uvedenou oblast, je **zákon o zajišťování obrany České republiky**. [2] Plánováním obrany státu se podle tohoto zákona rozumí

také soubor plánovaných opatření, jenž mj. zahrnuje podíl ozbrojených sil na činnostech mezinárodních organizací ve prospěch míru, účasti na mírových operacích a podílu při záchranných pracích a při plnění humanitárních úkolů. Plán obrany státu tedy zahrnuje plánování příprav k záchranným pracím a k plnění humanitárních úkolů.

Za další významný dokument, který sice nemá povahu zákonné normy, ale který výrazným způsobem pojednává o problematice humanitární pomoci spojené s AČR, lze označit **Bezpečnostní strategii České republiky**. [7] Tato zakotvuje podíl ČR na financování a realizaci evropské rozvojové spolupráce a humanitární pomoci a rozvoj aktivit našeho státu v oblasti rozvojové a transformační spolupráce a humanitární pomoci, které jsou účinným nástrojem přispívajícím k zajištění bezpečnosti a stability na regionální i globální úrovni. V rámci mezinárodní spolupráce může ČR poskytovat humanitární pomoc a vysílat záchranné týmy do zahraničí s cílem zamezit ztrátám na životech a újmě na zdraví. Dalším důležitým dokumentem, který se dotýká řešené oblasti, je **Obranná strategie České republiky**. [8] Podle ní příslušníci ozbrojených sil mohou plnit úkoly v rámci humanitárních misí, záchranných a evakuačních akcí a podílet se na dalších civilních operacích a pozorovatelských misích mezinárodních organizací. **Bílá kniha o obraně** [4] rovněž konstatuje možnosti širokého zapojení a nasazení ozbrojených sil při záchranných a humanitárních akcích – jak v rámci našeho státu, tak v zahraničí, i mimo článek 5 Severoatlantické smlouvy. V souladu s **Koncepcí ochrany obyvatelstva do roku 2013 s výhledem do roku 2020** [9] Ministerstvo obrany v případě potřeby vytváří materiální základny humanitární pomoci pro 2 250 osob.

Ozbrojené síly (zejména AČR), mohou být dále do řešení problematiky poskytování záchrany a humanitární pomoci zapojena v relaci k dikci zákona o integrovaném záchranném systému, zákona o krizovém řízení (krizový zákon), zákona o zahraniční rozvojové spolupráci a humanitární pomoci poskytované do zahraničí, a také nařízení vlády o stanovení pravidel zapojování do mezinárodních záchranných operací, poskytování a přijímání humanitární pomoci a náhrad výdajů vynakládaných právníky osobami a podnikajícími fyzickými osobami na ochranu obyvatelstva. [10, 11, 12, 13]

Všechny uvedené právní normy i ostatní dokumenty výrazným způsobem přispívají k řešení problematiky záchrany a humanitární pomoci, na níž se spolupodílí i AČR.

3. Nestátní neziskové organizace působící v České republice

Poskytování humanitární pomoci ze strany nestátních neziskových organizací má v ČR dlouholetou tradici, která sahá v některých případech až před období první republiky. Útlum činnosti některých organizací je patrný v době druhé světové války, a také mezi lety 1948 až 1989. Po roce 1989 začíná na území našeho státu znovu narůstat aktivita celé řady organizací, kde kromě stávajících a tradičních vznikají také nové subjekty, které si vkládají do vínku snahu participovat a spolupracovat na poskytování humanitární pomoci potřebným.

V ČR bylo k 1. lednu 2010 registrováno téměř 100 tisíc těchto organizací. [14] Jejich zaměření je velmi různorodé. Na poskytování humanitární pomoci při řešení mimořádných událostí a krizových situací se ovšem orientuje jen nepatrná část z tohoto celkového počtu (v podstatě pouze několik málo desítek).

3.1 Charakteristika nestátních neziskových organizací působících v České republice

Organizace nejsou založeny za účelem naplňování zisku k přerozdělení mezi jeho vlastníky, správce nebo zakladatele. Mohou zisk vytvořit, ale musí ho zase vložit zpět k rozvoji organizace a plnění stanovených cílů. Základním impulzem jejich založení je snaha řešit konkrétní problémy nebo jim předcházet. Na rozdíl od soukromých komerčních firem hlavním měřítkem není tedy finanční zisk, ale schopnost naplňovat a podílet se na veřejně prospěšné činnosti.

Komplexní a mezinárodně uznávanou charakteristiku nestátních neziskových organizací, která se snaží sledovat problematiku z nejrůznějších možných úhlů, přinesli ve svých studiích kupříkladu profesori Salamon a Anheier. [15] Oba autoři chápou nestátní neziskový sektor jako soubor institucí, který existuje vně státních struktur, avšak slouží v zásadě zájmům veřejným. Za určující považují pět základních vlastností, podle nichž jsou tyto organizace:

- *Institucionalizované* – tj. mají určitou institucionální strukturu, bez ohledu na to, zda jsou formálně nebo právně registrovány.
- *Soukromé* – jsou institucionálně odděleny od státní správy ani jí nejsou řízeny. To neznamená, že nemohou mít významnou státní podporu, nebo že ve vedení nemohou být mj. státní úředníci. Rozhodující je zde fakt, že základní struktura neziskových organizací je ve své podstatě soukromá.
- *Neziskové* – ve smyslu nerozdělování zisku, tj. nepřipouští se u nich žádné přerozdělování zisků vzniklých z činnosti organizace mezi vlastníky nebo vedení organizace. Neziskové organizace mohou svou činností vytvářet zisk, ovšem ten musí být použit na cíle dané posláním organizace.
- *Samosprávné a nezávislé* – jsou vybaveny vlastními postupy a strukturami, které umožňují kontrolu vlastních činností, tzn., že neziskové organizace nejsou ovládány zvenčí, ale jsou schopny řídit samy sebe. Nekontroluje je ani stát, ani jiné instituce.
- *Dobrovolné* – využívají dobrovolnou účast na svých činnostech. Dobrovolnost se může projevat jak výkonem neplacené práce pro organizaci, tak formou darů nebo čestné účasti ve správních radách. [16, 17]

3.2 Právní formy nestátních neziskových organizací v České republice

V rámci ČR můžeme hovořit v podstatě o třech formách nestátních neziskových organizací, ke kterým můžeme také zařadit vybrané církve a náboženské skupiny.

Občanská sdružení

Jedná se o sdružení fyzických a právnických osob, které vzniká za účelem realizace společného zájmu. Typickým znakem je členská základna. Samotná sdružení jsou pak právnickými osobami. [18] Registrace sdružení je v gesci Ministerstva vnitra.

Obecně prospěšné společnosti

Obecně prospěšná společnost je právnickou osobou, která poskytuje veřejnosti obecně prospěšné služby za předem stanovených a pro všechny uživatele stejných podmínek a její hospodářský výsledek (zisk) nesmí být použit ve prospěch zakladatelů, členů jejich orgánů nebo zaměstnanců a musí být použit na poskytování obecně prospěšných

služeb, pro které byla obecně prospěšná společnost založena. Obecně prospěšná společnost se zakládá zakládací smlouvou podepsanou všemi zakladateli. [19] Vzniká dnem zápisu do rejstříku obecně prospěšných společností. Rejstřík vede soud určený zvláštním zákonem k vedení obchodního rejstříku (rejstříkový soud – součást Městského soudu v Praze a krajských soudů).

Nadace a nadační fondy

Nadace nebo nadační fond jsou účelová sdružení majetku zřízená a vzniklá pro dosahování obecně prospěšných cílů. Obecně prospěšným cílem je zejména rozvoj duchovních hodnot, ochrana lidských práv nebo jiných humanitárních hodnot, ochrana přírodního prostředí, kulturních památek a tradic a rozvoj vědy, vzdělání, tělovýchovy a sportu. Nadace nebo nadační fond jsou právnickou osobou. Součástí názvu nadace musí být označení „nadace“, součástí názvu nadačního fondu musí být označení „nadační fond“. Jiné osoby nesmějí ve svém názvu nebo obchodní firmě toto označení používat. [20]

Nadace. Majetek nadace tvoří nadační jmění a ostatní majetek nadace. Nadace používá k dosahování účelu, pro který byla zřízena, výnosů z nadačního jmění a ostatního majetku nadace. Nadační jmění je peněžní vyjádření souhrnu peněžitých i nepeněžitých vkladů a nadačních darů zapsaných v nadačním rejstříku. Celková hodnota nadačního jmění nesmí být nižší než 500 000 Kč a po dobu trvání nadace se nesmí snížit pod tuto hodnotu. Nadační jmění může být tvořeno pouze peněžními prostředky, cennými papíry, nemovitými a movitými věcmi, jakož i jinými majetkovými právy a jinými majetkovými hodnotami, které splňují předpoklad trvalého výnosu a neváznou na nich zástavní práva. Ostatní majetek nadace nebo majetek nadačního fondu může být tvořen pouze peněžními prostředky, cennými papíry, nemovitými a movitými věcmi, jakož i jinými majetkovými právy a jinými majetkovými hodnotami, na nichž neváznou zástavní práva.

Nadační fondy. Nadační fond používá k dosahování účelu, pro který byl zřízen, všechen svůj majetek. Nadační fond nezřizuje nadační jmění.

Nadace nebo nadační fond se zřizuje písemnou smlouvou uzavřenou mezi zřizovateli nebo zakládací listinou (je-li zřizovatel jediný) anebo závětí. [20] Nadace nebo nadační fond vzniká dnem zápisu do rejstříku. Rejstřík stejně jako v případě obecně prospěšných společností vede soud určený zvláštním zákonem k vedení obchodního rejstříku (rejstříkový soud – součást Městského soudu v Praze a krajských soudů). Od 1. ledna 2014 se problematika obecně prospěšných společností, nadací a nadačních fondů, bude řídit již nyní platným, ovšem zatím neúčinným zákonem. [21] Tento zákon zároveň ruší k tomuto datu platnost dřívějších zákonů. [18, 19]

Církev a náboženské společnosti

K organizacím, jež poskytují humanitární a obdobnou pomoc, můžeme v rámci ČR zahrnout i některé církve a náboženské společnosti. Tyto jsou pak zřizovány podle zákona. [22] Církev a náboženské společnosti jsou dobrovolným společenstvím osob s vlastní strukturou, orgány, vnitřními předpisy, náboženskými obřady a projevy víry, založené za účelem vyznávání určité náboženské víry, ať veřejně nebo soukromě, a zejména s tím spojeného shromažďování, bohoslužeb, vyučování a duchovních služeb. Návrh na registraci církve a náboženské společnosti podávají Ministerstvu vnitra nejméně tři fyzické osoby, které dosáhly věku 18 let, mají způsobilost k právním úkonům

a jsou občany ČR nebo cizinci s trvalým pobytem v ČR (přípravný výbor). Členové přípravného výboru návrh podepíší a uvedou své osobní údaje. [22]

Svazy církví a náboženských společností

K výkonu práva náboženské svobody mohou registrované církve a náboženské společnosti založit svaz církví a náboženských společností. Členy svazu církví a náboženských společností mohou být jen registrované církve a náboženské společnosti. [22] Termín náboženská společnost je sice zaveden v českém právním řádu, avšak není přesně definován. Právní normy uvádějí náboženskou společnost vždy vedle církve, aniž by mezi církvemi a náboženskými společnostmi činily právní rozdíl a aniž by předpokládaly, že by se každý dotčený subjekt musel k jednomu z těchto označení jednoznačně přihlásit.

4. Specifika poskytování pomoci a záchrany příslušníkům vybraných církví a náboženských skupin

V průběhu poskytování humanitární pomoci obyvatelstvu postiženému mimořádnou událostí nebo krizovou situací, nebo při provádění záchranných a likvidačních prací, se v posledních letech ukázalo, že při těchto činnostech je třeba z humánního hlediska respektovat jisté odlišnosti při pomoci a komunikaci s příslušníky některých církví nebo náboženských skupin, a to vždy za dodržení zásady nestrannosti. Tato zásada (kromě ostatních zásad – humanita, nezávislost, neutralita) by měla být neopomenutelná a k jejímu dodržování se hlásí i v jiných zemích. „*Poskytování humanitární pomoci musí být vždy nestranné a nesmí být ovlivněné národností, rasovou, náboženskou příslušností nebo politickým názorem. Jediným kritériem jejího poskytování je nouze.*“ [23]

Rovněž tak je nutno přihlížet při poskytování záchrany nebo humanitární pomoci k odlišnostem u příslušníků minoritních lidských ras, etnických skupin nebo příslušníků národnostních menšin, které v rámci ČR žijí, nebo ji využívají jako tranzitní zemi, bez ohledu na jejich příslušnost k církvím nebo náboženským skupinám. Chování a přístup poskytovatelů pomoci nebo záchranářů vůči ohroženým či postiženým skupinám obyvatel je především otázkou vzájemných vztahů daných vzděláním, inteligencí, tolerancí, profesionalitou [24] a v neposlední řadě potom znalostmi záchranářů a poskytovatelů pomoci, mezi které, jak již bylo uvedeno, počítáme i AČR. AČR se v minulosti podílela na celé řadě operací spojených s poskytováním záchrany nebo humanitárních pomoci.

Jen namátkou z nedávné historie lze v zahraničí uvést humanitární pomoc v rámci mírové mise UNPROFOR v letech 1992-1995 v zemích bývalé Jugoslávie nebo v rámci mise UNGCI v letech 1991-2003 organizované za účelem humanitární pomoci obyvatelstvu Iráku. Dále je možno vzpomenout působení naší polní nemocnice v rámci humanitární mise OSN UNPROFOR, UNCRO a UNTAES rovněž v zemích bývalé Jugoslávie v letech 1993-1997 nebo v Albánii v roce 1999 po zemětřesení (Albánii byla humanitární pomoc zabezpečována rovněž v roce 2010 a to poskytnutím stanů pro ubytování evakuovaného obyvatelstva po povodních).

Nelze také nevzpomenout působení zdravotnického personálu v Pákistánu po zemětřesení v rámci operace Winter Race v roce 2005. AČR se výraznou měrou zapojovala

v minulém období i na poskytování záchrany a humanitární pomoci v rámci našeho státu. Zde je možné zmínit zejména pomoc při protřetí nádrže s popelem a karbidovým vápnem u Zemianskych Kostofan v květnu 1965, při záplavách na Dunaji v červnu téhož roku v Patincích a u Čičova, účast na realizaci opatření k potlačení výskytu cholery na východě Slovenska v letech 1970-1971, účast na likvidaci kulhavky a slintavky zejména na jižní Moravě a východním Slovensku v letech 1972-1973. AČR se také výrazným způsobem samozřejmě zapojila do poskytování záchrany a humanitární pomoci při záplavách v roce 1997, 2002, 2006. Téměř ve všech případech spolupracovala s celou řadou humanitárních organizací, které v daných lokalitách působily.

4.1 Přehled vybraných církví, náboženských skupin a společností

Na území ČR působí řada církví a náboženských společností, u kterých je potřebné při poskytování záchrany, zdravotní pomoci nebo humanitární pomoci jejím příslušníkům dbát na respektování některých odlišností vycházejících z jejich víry. K těmto odlišnostem by se nemělo přihlížet jen při poskytování prvotní pomoci nebo záchrany obyvatelstva, ale taktéž při organizování ať již krátkodobého či dlouhodobého nouzového přežití, které může následovat. Mezi příslušníky církví nebo náboženských společností v rámci ČR, u nichž lze spatřovat nejvíce odlišností, patří: židé, muslimové, svědci Jehovovi, scientologové, mormoni, stoupenci Křesťanské vědy, buddhisté, hinduisté, adventisté sedmého dne a stoupenci hnutí víry.

■ Židé

V ČR žije několik tisíc praktikujících židů. Mimo etnických Židů vyznává a praktikuje judaismus ve světě celá řada jiných národnostních a etnických skupin, patří mezi ně několik afrických kmenů (Nigérie, Jižní Afrika, Uganda, Etiopie) či národnostní skupiny z Indie i Číny.

Stravování: Judaismus se řídí zásadou, že není dovoleno jíst „kůzle v mléce jeho matky“, což v praxi znamená, že je nepřípustné při přípravě a konzumaci míchat maso a mléko a výrobky z nich. V židovských kuchyních je proto dvojí sada nádobí, příborů a dalších kuchyňských potřeb (prkének apod.). Jídlo, u něhož je tato zásada dodržena, má označení košer (kosher). Pokud se židé stravují v restauracích, musí tam existovat autorizovaný dozor nad přípravou jídla z košer potravin. Totéž platí i u nápojů. Nejlépe je dodat stravu z židovské obce, v jiném případě maso raději nepodávat (vůbec pak ne vepřové, koňské, králičí, popř. zaječí). Možné je nabídnout vodu, ovoce, zeleninu, mléko, bílý jogurt (ne tvaroh, sýry), rybičky v oleji (ne v tomatu, se zeleninou ap.), ryby pouze se šupinami (zapovězen úhoř), brambory, stoprocentní olej (nejlépe olivový), chléb kmínový nebo macesy. K vaření je vhodné připravit či dodat nepoužitá nádobí, nejlépe nerez. K jídlu je příhodné používat jednorázové (třeba plastové) nádobí.

Ubytování: Pokud možno oddělit muže a ženy, není-li to možné, je nutné ponechat do místnosti otevřené dveře.

Komunikace: Pokud to čas a situace dovolí, je vhodné informovat o vzniku mimořádné události ve spojení s poskytováním humanitární pomoci příslušné židovské obce.

Odívání: Zbožný žid – muž, nosí černý oblek a černou pokrývku hlavy (kipu). Vdané ženy si vlasy zakrývají většinou šátkem. Méně zbožný – muž má světlou kipu

(háčkovanou, pletenou). Zbožní židé odmítají látky, které nejsou čistě z vlny nebo lnu.

Smuteční obřady, svátky: Židovský kněz – kohen, nechodí na hřbitovy, nedotýká se mrtvých (výjimkou je situace, když není přítomna žádná jiná osoba). V případě úmrtí je nutno sesbírat všechny části těla i zakrvácené oděvy, pokud možno zemřelého nevystavovat pitvě. Pohřbívání se koná do země bez rakve, pokud to není možné, připouští se použití obyčejnou truhlu z nehoblovaných prken. Příbuzní zemřelého drží smutek sedm dní ode dne pohřbu.

Svátky: Šabat – trvá od pátečního západu slunce do východu hvězd v sobotu večer. Po tuto dobu se nepracuje, necestuje, nerealizují se obchodní transakce. Jom kipur (Den smíření) – největší židovský svátek. Jde o den sebezpytování, strávený v modlitbách a půstu. Pesach (svátek nekvašených chlebů) – trvá osm dní. Zbožný žid v tyto dny nepřenáší a nenosí žádné předměty ani nebude pomáhat, odmítne převoz, nepoužívá auto, světlo, oheň, telefon! Výjimku tvoří ohrožení života (otravy, horečka apod.), kdy např. otec odveze autem dítě do nemocnice, ale zpět jde pěšky!

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: V krizové situaci lze použít běžné postupy a pomoc. V případě, že nejde o ohrožení života, bude pravděpodobně odmítnuta krevní transfúze.

Vnější odlišovací znaky: Ultraortodoxní Židé nechávají své vousy a vlasy volně růst, nezkracují je zásadně břitvou ani žiletkou. Existují skupiny židů, kteří nosí pejzy (nakroucené lokny vlasů na skráních). Některé ženy podle příslušnosti k určité skupině se po svatbě ostříhají dohola – pak nosí na veřejnosti paruku.

Fyzický kontakt: Ženy židovky se pokud možno dotýká pouze žena. [24, 25]

■ Muslimové

V ČR žije do dvaceti tisíc muslimů, z toho jich je asi 500 původem Čechů, ostatní jsou cizinci žijící na našem území.

Stravování: Islám zakazuje konzumaci krve, dále vepřového masa, alkoholu a drog, včetně potravin, které je obsahují. Výjimkou může být případ, kdy je ohroženo zdraví nebo život člověka. Islám je způsob života jedince i společnosti a poměrně detailně upravuje především to, jaké by měly být vztahy mezi lidmi, ale také vztah člověka k sobě samotnému, a také ke Stvořiteli, jedinému Bohu, který má vlastní jméno Alláh.

Odívání: Evropané muslimové se oblékají podobně jako Evropané.

Smuteční obřad: Pokud se týká úmrtí, islám zakotvuje několik zásad, ale v různých muslimských zemích a oblastech se někdy uplatňují i jiné zvyky, které nemusí být přesně v souladu s islámem. Pitva je v islámu povolena. Muslimové (většinou rodinní příslušníci) provádějí rituální očistu (omývání) zemřelého. Poté jej celého zabalí do několika pruhů bílého plátna (muži tři pruhy, ženy pět pruhů) a tělo je tak připraveno k pohřbení. Za zemřelého se provede modlitba, většinou v mešitě. Pohřbívá se co nejdříve, a to vždy do země. Zemřelý leží v hrobě na pravém boku tváří směrem k Mekce. Podle islámské tradice přináší lidé několik dní po pohřbu rodině zemřelého jídlo. Pozůstalí, hlavně ženy, by podle islámu měli být trpěliví a nekřičet nahlas, netrhat si oděv a netruchlit příliš dlouho, tak jak to bylo známo z předislámského období. Hroby jsou jednoduché, nemají se vztyčovat žádné mohyly nebo náhrobky.

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: Při ošetřování zraněných se postupuje podle obvyklých zásad. Doporučuje se ale brát mnohem větší ohled na cudnost především u žen, tedy neodhalovat její tělo, pokud to není pro léčení a ošetření nutné. Při ošetřování je vhodné se vyhnout přítomnosti osob, které při tomto úkonu nejsou nezbytně nutné. [24, 25]

■ Svědci Jehovovi

V ČR žije necelých šestnáct tisíc členů svědků Jehovových.

Stravování: Svědci Jehovovi nepřijímají potraviny, které jsou vyráběny z krve nebo jsou do nich přidávány krevní složky (kupříkladu zabijačková polévka, jelita apod.). Dále se vyhýbají stravě posilující obranyschopnost organismu, která obsahuje výtažky z krve nebo krevní plazmy zvířat např. potravinovou přísadu JUWIM®, v některých jogurtech, mražených výrobcích typu nanuk, nápojích. Výrobky bývají zpravidla označeny symbolem panáčka držícího sepjaté ruce nad hlavou. Nejedí zvěřinu, jež nebyla po zastřelení řádně vykrvena.

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: Svědci Jehovovi odmítají očkování preparáty, obsahujícími krevní deriváty např. Heptavax B®, RhoGAM®, antitoxiny, protilátky proti jedu hadů, pavouků, imunoglobulin, gamaglobulin a hyperimunní sérové preparáty – sérum proti vzteklině. Otázka podání a přijetí těchto imunizačních látek z krve se ovšem řídí svědomím každého člena svědků Jehovových. V otázce krevní transfúze to není záležitostí jednotlivce, ale společnost svědků Jehovových krevní transfúze svým členům direktivně zakazuje pod hrozbou vyloučení. Svědci Jehovovi nosí u sebe vlastnoručně podepsaný dokument, v němž je vyjádřen zamítavý postoj k transfúzi. Podpis člena bývá většinou notářsky ověřen. Zákaz se týká také částí krve, např. červených a bílých krvinek, krevních destiček a plazmy. Je však nutno podotknout, že existence tohoto prohlášení nezbavuje lékaře právní odpovědnosti za úmrtí, jehož příčinou by bylo neprovedení transfúze z tohoto důvodu. Na druhé straně může člen svědků Jehovových, kterému byla transfúze aplikována, podat na lékaře či zdravotnické zařízení žalobu. V zahraničí, kupříkladu v USA a Japonsku, jsou známy případy, kdy nemocnice takového soudní spory prohrály a byly nuceny zaplatit finanční odškodnění. V případě poskytnutí krevní transfúze v mezní situaci bez vědomí člověka je nepravděpodobné, že by byl člen svědků Jehovových vyloučen z organizace, pokud by projevil kající postoj. Vnucení krevní transfúze považují svědci Jehovovi za podobný mravní prohřešek jako třeba znásilnění. Za poskytnutí krevní transfúze dětem i přes nesouhlas rodičů nemůže být lékař nijak právně postižen. [24, 25]

■ Scientologové

V ČR žije pouze několik stovek členů a příznivců scientologické církve.

Na členy této církve se nevztahují téměř žádná omezení.

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: Pravděpodobně odmítnou jakoukoliv psychologickou a psychiatrickou pomoc (všechny metody a terapie), jakož i jakékoliv léky s tím související, např. stimulující preparáty, psychofarmaka, medikamenty pro spaní apod. [24, 25]

■ Mormoni (příslušníci církve Ježíše Krista svatých posledních dnů)

V ČR žije kolem dvou tisíc členů této církve.

Stravování: Organizace svým členům zakazuje požívat alkohol, tabák, kávu a čaj.
Lékařská a zdravotnická péče, terapie: Dalším zákazem je zneužívání léků. Myšleno je užívání veškerých léků, pokud to nevyžaduje zdravotní stav člena církve.
Vnější odlišovací znaky: Všichni misionáři a misionářky z řad mormonů nosí na levé straně černou vizitku s českým nápisem „Církev Ježíše Krista Svatých Posledních Dnů“ nebo s anglickým textem „Church of Jesus Christ of Latter-day Saints“ a označení ELDER (muži) či SISTER (ženy). Poté následuje příjmení dotyčného. [24, 25]

■ Stoupenci Křesťanské vědy

V ČR žije několik desítek členů, převážně starších lidí.
Stoupenci tzv. Křesťanské vědy jsou označováni pojmenováním *čtenáři*, a to podle způsobu průběhu nedělních bohoslužeb – sestávají z písní, ze čtení z bible apod.
Stravování: Stoupenci Křesťanské vědy se vyhýbají alkoholu a tabáku, v menší míře i kávě.
Lékařská a zdravotnická péče, terapie: Křesťanská věda neuznává medicínu jako takovou a členové tudíž odmítají všechny léky a jakoukoliv lékařskou péči. Věřící, že nemoci neexistují, jelikož hmotné bytí včetně bolesti, je iluze. Členové této organizace, která v ČR ani nemá významnou institucionální formu, často odpírají lékařskou péči i vlastním dětem – viz soudní případy v zahraničí. [24, 25]

■ Buddhisté

V ČR žije přibližně jeden a půl tisíce členů.
Organizační struktura je tvořena centry (jejich rozmach byl zaznamenán zejména v 90. letech minulého století) a skupinami. Centra a skupiny jsou velmi pružné a otevřené. Kolem buddhistických center a skupin existuje další kategorie osob, které je možno označit jako medituující, sympatizující nebo spolupracující. Svým množstvím, okolo sedmi tisíc, výrazně převyšuje počet pravidelných návštěvníků. [26]
Stravování: Buddhisté se řídí myšlenkou „Nechť lék je potravou i lékem“. Potrava by měla být vhodná pro meditaci. Měla by prodlužovat život a mysl by po ní měla být čistá a klidná. Obecně jde o **vegetariánskou stravu**, ovoce a zeleninu, které dodávají životní energii (spojení se sluncem). Dále mléko, sýry, máslo, med, celozrnný chléb, pomeranče, banány, rozinky, ořechy, brambory, neloupaná rýže, obilniny, luštěniny apod. Buddhisté ovšem nezavrhují ani maso, ryby, vejce apod. Jejich stravní návyky korespondují s oblastí, ve které žijí. Buddhisté vesměs konzumují pouze jediné hlavní jídlo denně, v dopoledních hodinách, pak až do příštího rána pouze pijí. Snídaně může, ale také nemusí být podávána (záleží na zvyklostech). Buddhistické předpisy rovněž ukládají zdržet se používání omamných látek, jako jsou drogy, alkohol apod., které otupují smysl a působí nerozumné chování. Zabíjení zvířat kvůli potravě většinou odmítají, není-li vyhnutí, je provedeno s nejvyšší mírou soucitu. [27]
Ubytování: Buddhisté nemusí mít vyvýšenou postel. Jsou ochotni se zreknout pohodlí a luxusu. [27]
Smuteční obřady: Tradičně doporučenou polohou pro umírání je poloha zvaná „spící lev“, pozice, v níž naposledy vydechl Buddha (ulehnutí na pravý bok, levá ruka spočívá na levém stehně, pravá je umístěna pod bradou a uzavírá pravou nozdru, nohy jsou nataženy a velmi mírně ohnuty). Čistota těla je v buddhismu velmi důležitá.

Po smrti předčítá mnich pasáže z Knihy mrtvých nejprve v přítomnosti zemřelého, poté jen před jeho vyobrazením. Ideálem pro umírajícího a velmi šťastnou událostí je přítomnost mistra. Pokud to není možné, mohou mu velice pomoci jeho duchovní přátelé, kteří připomenou umírajícímu podstatu učení a cvičení, které bylo za života jeho srdci nejbližší. Buddhisté uznávají pochování do země i kremaci. Buddhistické pohřební zvyky se v každé zemi liší. [28, 29]

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: Buddhisté mohou během svých svátků odmítnout některé testy a léčebné postupy. Kladou nemalý důraz na prevenci onemocnění. Dosti často využívají přírodní produkty a alternativní medicínu. V některých případech se mohou zříci podávaných léků, transfuze nebo očkovacích látek.

Odlišovací znaky: Buddhističtí mnichové i mnišky si holí hlavy. Pravidlo je samozřejmostí zejména v kláštorech, mimo tyto prostory není striktně dodržováno. [27]

■ Hinduisté

V ČR žije okolo pěti set příslušníků tohoto vyznání.

Z českých hinduistů jsou významné zvláště dvě skupiny: Oddaní Kršny, příslušníci hnutí Hare Kršna (ang. Hare Krishna), a následovníci Šrí Činmoje (ang. Sri Chinmoye).

□ Oddaní Kršny (příslušníci hnutí Hare Kršna)

V ČR asi dvě stě osob.

Stravování: Lakto-vegetariánská strava, tj. strava bez masa a vajec, odmítají kávu, čaj, alkohol, kakao. Přísné požadavky jsou kladeny na čistotu a přípravu jídel (třeba po kontaktu rukou a podlahy je nutné si znovu umýt ruce), jídlo by měli připravovat pouze oddaní Kršny. Upřednostňují požívání tradičních indických jídel. Vyvarují se hovězího.

Ubytování: Vyžaduje se oddělené ubytování mužů a žen. Pro jejich každodenní život je významné časné vstávání (kolem páté hodiny ranní) a časné uléhání.

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: V případě nouze žádná omezení. V případě humanitární pomoci by se jejich nechuť mohla týkat kupříkladu krevních derivátů. Velmi populární je asijské léčitelství ajurvěda. Členové odmítají jakékoliv omamné látky a chemoterapii.

Vnější odlišovací znaky: Muži mívají vyholenou hlavu s pramenem vlasů na temeni tvořící charakteristický copánek, na čele i na jiných částech těla mívají žluté obrazce (tilaky) nakreslené hlinkou. Nosí tradiční indické oděvy např. z oranžové a bílé látky. Ženy mívají oblečenu bílou látku, pokrytou hlavu a v rukou sáček s kuličkami, tzv. málu.

□ Následovníci Šrí Činmoje

V ČR do dvou set osob.

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: V přímém ohrožení života žádná omezení neplatí, omezeně by mohlo dojít k odmítání krevních derivátů. [24]

Doprava: Muži a ženy necestují společně (v autě, ve vlakovém kupé apod.).

■ Adventisté sedmého dne

V ČR žije necelých deset tisíce členů.

Stoupenci této církve jsou označováni pojmenováním „sobotní křesťané“ (slavení soboty místo tradiční křesťanské neděle, tzv. sabbatismus) a zdržují se práce od pátečního do sobotního večera. [25] Adventisté sedmého dne kladou důraz na harmonický životní styl, zdravou životosprávu, hygienu, vhodné oblečení, vzdělání apod.

Stravování: Oblast stravování je obdobná jako u občanů židovské víry. Není vhodné podávat maso (vůbec pak ne vepřové, koňské, králíčí, popř. zaječí). Možné je nabídnout vodu, ovoce, zeleninu, mléko, bílý jogurt, ryby, kuře, brambory, stoprocentní olej (nejlépe olivový) a chléb.

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: Poskytování zdravotní pomoci plně přijímají až na to, že neuznávají bezvýsledné prodlužování života. Nekompromisní dodržování adventistických příkazů některými sbory či jednotlivci se může projevit i odmítnutím zdravotní péče v sobotu. [24, 25]

■ Stoupenci hnutí víry

V ČR lze počet stoupenců odhadovat jen velmi obtížně, neboť hnutí víry není tvořeno pevnou strukturou církevního typu, ale samostatnými sbory, společenstvími, misemi, společnostmi apod. [25] Lze předpokládat počet okolo jednoho tisíce členů.

Lékařská a zdravotnická péče, terapie: Věřící má být podle učení víry naprosto zdravý (má zemřít až sešlostí věkem), bohatý a všestranně úspěšný. Všechny problémy lze podle něho řešit vírou, která se projeví absolutním nasazením a zbavením se všeho, co by tuto víru omezovalo. Důsledkem tohoto učení je, že jeho vyznavači prokazují svou víru v uzdravení odmítáním lékařské péče. Atmosféra k takovým činům je často vytvářena na masových uzdravovacích shromážděních či na silně emotivních bohoslužbách. [24, 25]

Přehled jednotlivých odlišností při poskytování humanitární pomoci příslušníkům vybraných církví a náboženských společností působících na území v rámci ČR je uveden v tabulce.

Tab.: Sumarizace jednotlivých odlišností při poskytování humanitární pomoci příslušníkům vybraných církví a náboženských společností působících na území ČR

Církev nebo náboženská společnost	Stravování	Ubytování	Komunikace	Odívání	Smuteční obřady, svátky	Lékařská a zdravotnická péče, terapie	Doprava	Vnější odlišovací znaky	Fyzický kontakt
židé	●	●	●	●	●	●		●	●
muslimové	●			●	●				
svědci Jehovovi	●					●			
scientologové						●			
mormoni	●					●		●	
stoupenci Křesťanské vědy	●					●			
buddhisté	●	●			●	●		●	

Církev nebo náboženská společnost		Stravování	Ubytování	Komunikace	Odivání	Smuteční obřady, svátky	Lékařská a zdravotnická péče, terapie	Doprava	Vnější odlišovací znaky	Fyzický kontakt
hinduisté	oddaní Kršny	●	●				●		●	
	následovníci Šrí Činmoje						●	●		
adventisté sedmého dne		●					●			
stoupenci hnutí víry							●			

Zdroj: Vlastní.

Z tab. 1 je patrné, že nejvíce odlišností při poskytování humanitární pomoci příslušníkům vybraných církví a náboženských společností působících na území ČR je v oblasti poskytování lékařské a zdravotnické péče a terapie a následně v oblasti stravování. Následují odlišnosti v oblasti ubytování, smutečních obřadů a vnějších (odlišovacích) znaků. Nejméně odlišností lze spatřovat v oblasti dopravy a fyzických kontaktů.

Nejvíce odlišností lze spatřovat u židů, dále pak buddhistů a hinduistů (oddaní Kršny), a také muslimů. Nejméně pak u scientologů a stoupenců hnutí víry.

Závěr

Poskytování humanitární a obdobné pomoci je jedním z významných opatření ochrany obyvatelstva v případě řešení následků mimořádných událostí nebo krizových situací, na kterém výrazným způsobem také participuje také AČR. K jejímu poskytování je třeba vždy přistupovat diferencovaně, v závislosti na tom, komu je tato pomoc poskytována. Jen tak bude tato pomoc prospěšná a účinná. Nejen přímí poskytovatelé této pomoci, ale také záchranáři vč. příslušníků AČR by si měli být vědomi výše uvedených odlišností a měli by být připraveni je akceptovat v případě potřeby.

Použitá literatura:

- [1] *Zákon č. 219/1999 Sb., o ozbrojených silách České republiky, ve znění pozdějších předpisů.*
- [2] *Zákon č. 222/1999 Sb., o zajišťování obrany České republiky, ve znění pozdějších předpisů.*
- [3] *Neziskovky.cz. Infoslужby.* [Online] [Citace 1. února 2013.] Dostupné na <http://www.neziskovky.cz/clanky/509/infoslужby/>.
- [4] *Bílá kniha o obraně.* Praha: Ministerstvo obrany, 2011, ISBN 978-80-7278-564-3.
- [5] *Terminologický slovník: krizové řízení a plánování obrany státu.* [Online] [Citace 7. ledna 2013.] Ministerstvo vnitra. Dostupné na <http://www.mvcr.cz/clanek/terminologicky-slovník-krizove-řízení-a-planování-obrany-statu.aspx>.
- [6] REIFOVÁ, Irena. *Analýza obsahu mediálních sdělení.* Praha: Karolinum, 2011, ISBN 978-80-246-1980-4.
- [7] *Bezpečnostní strategie České republiky.* Praha: Ministerstvo zahraničních věcí, 2011, ISBN 978-80-7441-005-5.
- [8] *Obranná strategie České republiky.* Praha: Ministerstvo obrany, 2012, ISBN 978-80-7278-606-0.
- [9] *Koncepce ochrany obyvatelstva do roku 2013 s výhledem do roku 2020.* Praha: Ministerstvo vnitra – generální ředitelství HZS ČR, 2008.

- [10] *Zákon č. 239/2000 Sb.*, o integrovaném záchranném systému a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
- [11] *Zákon č. 240/2000 Sb.*, o krizovém řízení a o změně některých zákonů (krizový zákon), ve znění pozdějších předpisů.
- [12] *Zákon č. 151/2010 Sb.*, o zahraniční rozvojové spolupráci a humanitární pomoci poskytované do zahraničí a o změně souvisejících zákonů.
- [13] *Nariženy vlády č. 463/2000 Sb.*, o stanovení pravidel zapojování do mezinárodních záchranných operací, poskytování a přijímání humanitární pomoci a náhrad výdajů vynakládaných právníckými osobami a podnikajícími fyzickými osobami na ochranu obyvatelstva, ve znění pozdějších předpisů.
- [14] Rozbor financování nestátních neziskových organizací z veřejných rozpočtů v roce 2010. Vláda České republiky. [Online] [Citace 3. ledna 2013.] Dostupné na <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?pgid=332>.
- [15] SALAMON, M. Lester a Helmut K. ANHEIER. In Search of the Nonprofit Sector. I. *The Question of Definitions*, 2/1992.
- [16] ŠKARABELOVÁ, Simona. *Vymezení pojmu nestátní nezisková organizace*. [Online] [Citace 3. ledna 2013.] Dostupné na http://www.e-cvns.cz/soubory_diskuze/vymezeni_nno.pdf.
- [17] *Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts*. New York: United Nations, 2003, ISBN 92-1-161461-9.
- [18] *Zákon č. 83/1990 Sb.*, o sdružování občanů, ve znění pozdějších předpisů.
- [19] *Zákon č. 248/1995 Sb.*, o obecně prospěšných společnostech a o změně a doplnění některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
- [20] *Zákon č. 227/1997 Sb.*, o nadacích a nadačních fondech a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů (zákon o nadacích a nadačních fondech), ve znění pozdějších předpisů.
- [21] *Zákon č. 89/2012 Sb.*, občanský zákoník.
- [22] *Zákon č. 3/2002 Sb.*, o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), ve znění pozdějších předpisů.
- [23] MRÁŽIKOVÁ, Jana. Zásady a principy poskytování humanitární pomoci. In *Sborník příspěvků ze 17. mezinárodní vědecké konference Řešení krizových situací v specifickom prostredí*. Žilina: Fakulta speciálního inženýrstva, Žilinská univerzita v Žiline, 2012, s. 425-429. ISBN 978-80-554-0537-7.
- [24] PROCHÁZKA, Zdeněk. *Humanitární pomoc v České republice*. Praha: Ministerstvo vnitra - generální ředitelství HZS ČR, 2006, ISBN 80-86640-53-1.
- [25] VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Encyklopedie náboženských směrů v České republice*. Praha: Portál, 2004, ISBN 80-7178-798-1.
- [26] HONZÍK, Jan. *Jednota v rozmanitosti: buddhismus v České republice*. Praha: Dharmagaia, 2010. ISBN 978-80-7436-006-0.
- [27] HOWLEY, Adriene. *Nahý buddha: jednoduché vysvětlení „nového“ starého náboženství*. Praha: Talpress, 2001, ISBN 80-7197-183-9.
- [28] ČOUĐKOVÁ, Lenka. *Vyznavač buddhismu na ošetřovací jednotce*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2007.
- [29] KRISTE, Reinhard - SCHULTZE Herbert - TWORUSCHKA, Udo. *Svátky světových náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2002, ISBN 80-7021-588-7.

Stávající právní řád neumožňuje včasnou připravenost k výstavbě a doplnění OS ČR. Vzhledem k profesionálnímu charakteru OS ČR postupně dochází k oslabování principu občanské odpovědnosti za obranu ČR a tvorba zálohy je minimalizována. Dosud nebyly navrženy a schváleny právní předpisy upravující průběh mimořádné služby a průběh služby, kterou by konali občané na místo povinné vojenské služby odmítnuté z důvodu svědomí nebo náboženského vyznání.

Koncepce mobilizace ozbrojených sil České republiky.
Praha: MO ČR, 2012, www.mocr.army.cz/scripts/file.php?id=140163&down=yes.